

פסוקי דזמרא –

יחידה ספרותית ורעיונית על פי פרשנות הקשרית

פתיחה

זה מכבר הובחנו כמה אוספי מזמורים בתהילים כקבצים עצמאיים שעומדים בפני עצמם. אין הכוונה רק לחלוקת ספר תהילים לחמישה ספרים כפי שעולה מחתימות הספרים,¹ אלא לקובצי מזמורים בתוך אחד מחמשת הספרים שיש להם מאפיינים מיוחדים – ספרותיים ותמטיים, כדוגמת אוסף המזמורים של בני קורח (מ"ב-מ"ט, פ"ד-פ"ה, פ"ז-פ"ח), אסף (נ', ע"ג-פ"ג), שירי המעלות (ק"כ-קל"ד), ועוד. לגבי מזמורי 'הללו יה' שחותמים את הספר (קמ"ו-ק"נ) יש התלבטות במחקר המודרני.² עם זאת, מזמורים קמ"ה-ק"נ הוגדרו כבר על ידי חז"ל כיחידה ספרותית עצמאית בשם "ששת המזמורים" (מסכת סופרים יח א) או פסוקי דזמרא, אשר נבחרו כהקדמה לתפילת שחרית.³

מטרת מאמר זה היא להראות שהמזמורים קמ"ה-ק"נ אכן מהווים מבחינה פרשנית יחידה אחת בעלת רצף רעיוני אחיד. הניתוח בהמשך מתמקד בזיקות המיוחדות ובקשרים הענייניים בין המזמורים. במאמר זה מוצג תחילה הרצף הרעיוני המאחד את היחידה כולה (חלק א). בהמשך ניתן הסבר קצר לכל מזמור בפני עצמו תוך הבהרת מיקומו ביחידה (חלק ב).

* ברצוני להודות לאוריאל כהן, הערותיו והארותיו המחכימות בהכנת מאמר זה משובצות בו. כמו כן אני מודה לד"ר גבריאל כהן, לרב יעקב מדן, לרב ד"ר יואל בן-נון, לרב ד"ר מרדכי סבתו, לרב ד"ר יונתן גרוסמן, לרב אמנון בזק, לד"ר יהונתן יעקבס, לילדינו יש"י, אוריה, לאה, יאיר ושלומית על הערותיהם והארותיהם המועילות. באתר www.tefilah.org מופיעים דף מקורות ומצגת, המסכמים את המאמר הזה.

1. ראו: מ"א, יד; ע"ב, יח-כ; פ"ט, נג; ק"ו, מח.
2. כך למשל דבריו של נחום סרנה: "אין לדעת בוודאות אם מזמורי 'הללו יה' היו פעם קובץ המנונים נפרד" (עולם התנ"ך, תהילים א', תל אביב 1995, עמ' 11).
3. ראו שבת קיח ע"ב: "אמר רבי יוסי: היא חלקי מגומרי הלל בכל יום. איני? והאמר מר: הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף? כי קאמרינן בפסוקי דזמרא". בעניין מיקומם של פסוקי דזמרא בסוף ספר תהילים ולהשוואת היחידה כולה למזמורי הלל המצרי (ק"ג-ק"ח) ראו להלן הערה 46.

ניתוח הפרקים כרצף רעיוני וכיחידה ספרותית אחידה נתמך בצורה משמעותית באומנות הספרותית של שרשור, חזרות ומילים מנחות לאורך היחידה, לעתים גם עם משמעויות שונות. השרשור יכול לשקף קשר צורני ואסוציאטיבי בלבד, או מסר מהותי, המבהיר את הקשר התוכני שבין המזמורים (חלק ג והטבלות בנספח). לבסוף, נדון בקצרה במיקומה של יחידה זו בתוך ספר תהילים (חלק ד); דיון זה ראוי שיבוא לאחר הסברת מבנה ספר תהילים כולו, אך עוד חזון למועד. בנספח נוסף מבוא לגישה החדשה במחקר המקרא – הפרשנות ההקשרית (contextual interpretation)⁴, שעל פיה הוסברה יחידת פסוקי דזמרא במאמר זה (חלק ה).

א. פסוקי דזמרא – יחידה ספרותית עם רצף רעיוני אחיד והגיוני

במזמור "תהלה לדוד" (קמ"ה) המשורר מדבר בעיקר בגוף ראשון ופונה אל ה' בגוף שני. הוא מזמין באופן פיוטי את כל הבריאה להצטרף אליו לתהילת ה'. מזמור קמ"ה משמש כפתיחה וכבסיס להתפתחות הרעיונית במזמורים קמ"ו-ק"נ. כמשקף על התהליך כולו, פרק קמ"ה פותח ב"תהלה לדוד" (פס' א) ומסיים ב"תהלת ה' ידבר פי" (פס' כא). כדי לצרף בהמשך את קהל שומעיו (קמ"ו-ק"נ), חותם הוא את דבריו: "ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (קמ"ה, כא).

המזמורים קמ"ו-ק"נ אכן פותחים וחותמים בפנייה אל קהל המתפללים בלשון ציווי 'הללו יה', ועשר פעמים מופיעה לאורך חמישה מזמורים אלו קריאת 'הללו יה', כעין מענה והמשך של "תהלה לדוד" (פס' א) ו"תהלת ה' ידבר פי" (פס' כא). בפזמון חוזר זה המשורר סוחף אחריו את השומעים. בנוסף לכך, בפסוקי הפתיחה של כל

4. בחקר המקרא התייחסו הוספלד וצנגר לשיקולי עריכה של מזמורי תהילים בפירושהם על ספר תהילים בגרמנית ובאנגלית: F.L. Hossfeld & E. Zenger, *Die Psalmen 1 – Psalm 1-50*, Würzburg 1993; *ibid.*, *Psalmen 51-100, Herders theologischer Kommentar zum Alten Testament*, Freiburg 2000 (= F.L. Hossfeld & E. Zenger [transl. L.M. Maloney], *Psalms 2: a Commentary on Psalms 51-100*, Minneapolis 2005); *ibid.*, *Psalmen 101-150, Herders theologischer Kommentar zum Alten Testament*, Freiburg 2008 (= F.L. Hossfeld & E. Zenger [transl. L.M. Maloney], *Psalms 3: a Commentary on Psalms 101-150*, Minneapolis 2011). *ראו גם במחקרים הבאים*: G.H. Wilson, *The Editing of Hebrew Psalter*, SBLDS 76, Chico 1985; J.C. McCann (ed.), *The Shape and Shaping of the Psalter*, *Journal for the Study of the Old Testament*, Sheffield 1993; E. Ballhorn, *Zum Telos des Psalters: der Textzusammenhang des Vierten und Fünften Psalmenbuches (Ps 90-150)*, Berlin 2004. *במחקרים אלה יש התייחסות, דוגמות ודיונים רבים בעניין הפרשנות ההקשרית. על הניתוח של המזמורים קמ"ה-ק"נ כיחידה ספרותית אחת ראו גם*: E. Zenger, 'Dass alles Fleisch den Namen seiner Heiligung segne (Ps 145, אחת ראו גם: 21) - Die Komposition Ps 145-150 als Anstoss zu einer christlich-jüdischen Psalmenhermeneutik', *Biblische Zeitschrift*, Neue Folge, 1997, pp. 1-27

המזמורים מופיע השורש הל"ל:

(קמ"ו, א.)	הִלְלִי נַפְשִׁי אֶת ה'
(קמ"ז, א.)	כִּי נָעִים נְאוּהָ תִהְיֶה
(קמ"ח, א.)	הִלְלוּ אֶת ה' מִן הַשָּׁמַיִם הַלְלוּהוּ בַמְרוֹמִים
(קמ"ט, א.)	תִּהְיֶה בְקֶהֱל חֲסִידִים
(ק"נ, א.)	הִלְלוּ אֵל בְּקִדְשׁוֹ הַלְלוּהוּ בְרִקְיעַ עֲזוֹ

במזמורים אלו המשורר מדבר על ה' בגוף שלישי, כי הוא פונה כאן בגוף שני לציבור השומעים,⁵ אשר כביכול מגיבים להזמנה שב"תהלה לדוד" (קמ"ה, א), ובהמשך הם מתארגנים כדי להצטרף אליו אט אט (קמ"ו-ק"נ). המעגל מתרחב באופן הדרגתי ושיטתי לאורך מזמורים אלה מנפש המשורר ("הללי נפשי" – קמ"ו, ב), לכל יושבי ירושלים ("הללי אלהיך ציון" – קמ"ז, יב), ולבסוף גם לשמים ולארץ ("הללו את ה' מן השמים... הללו את ה' מן הארץ" – קמ"ח, א, ז). החסידים ("תהלה לכל חסידיו... תהלתו בקהל חסידים" – קמ"ח, יד - קמ"ט, א) מהללים את ה' וגורמים לשמחת בני ציון במלכם, ולעשיית משפט ה' עם מלכי האומות (קמ"ט). בעקבות כך היחידה מסתיימת בהזמנה חגיגית לכל הבריאה "הללו אל בקדשו" (ק"נ, א) והמשורר מהלל את ה' מעומק נשמתו – "כל הנשמה תהלל יה" (ק"נ, ו). בכך הם אכן מיישמים את דברי דוד: "תהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (קמ"ה, כא). לסיכום: ב"תהלה לדוד" מהלל דוד את ה' ומזמין את החסידים ואת "כל בשר" להלל את ה' יחד אתו. המזמורים הבאים הם התגובה של ציבור השומעים, המצטרפים באופן הדרגתי ל"תהלה לדוד": הפרט (קמ"ו), שבי ציון (קמ"ז), שמים וארץ (קמ"ח) ולבסוף הבריאה כולה (קמ"ט-ק"נ).

ב. מקומו של כל פרק בפסוקי דזמרא

מזמור קמ"ה – תהילת דוד⁶

דוד מברך את ה' ("ואברכה שמך לעולם ועד... בכל יום אברכך") ומתאר את גדולתו וחסדיו. בתוך ברכה זו הוא קורא לחסידיו ה' לברך גם הם את ה' ("וחסידך יברכוכה") ולקבל עליהם מלכות שמים (יא-יג), ובסוף המזמור הוא מזמין את הבריאה כולה להלל יחד אתו את ה' – "תהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו".⁷

5. תופעה זו קיימת כבר בתכנית של מזמור קמ"ה, י-יג; ראו: ב' גזונדהייט ור' קימלמן, "תהלה לדוד" – מבנה ומשמעות, מגדים, מט, תשס"ט, עמ' 61-69.

6. ניתוח מפורט של מזמור קמ"ה, המשתלב בניתוח זה של פסוקי דזמרא, ראו: גזונדהייט וקימלמן (לעיל, הערה 5).

7. על "ברך" כמילה מנחה בפתיחה, באמצע ובסוף מזמור קמ"ה, ראו: גזונדהייט וקימלמן (לעיל, הערה 5).

תהילה זו מהווה מעין תכנית של דוד המלך לקהל החסידים בירושלים להצטרף אליו לתהילת ה' במזמורים הבאים, ואכן, מזמור קמ"ה משתקף במזמורים קמ"ו-ק"נ (ראו טבלה 1 בנספח), באמצעות מקבילות לשוניות רבות.

מזמור קמ"ו – תהילת הנפש⁸

במזמור זה המשורר מתחזק בביטחונו בה', העושה שמים וארץ והעוזר גם לנזקקים. לשם כך הוא מבקש לראות את מלכות ה' בציון. מתוך הכרה באפסות האדם, המשורר בא לידי הכרה בבורא העולם ומתחזק באמונתו בה' ("אשרי שאל יעקב בעזר" – ה). הוא מבחין שה', שהוא "עשה שמים וארץ" (ו), הוא גם "עשה משפט לעשוקים" (ז), וכי עזרת ה' וישועתו מקבילה כביכול לבריאת העולם.⁹ הכרת המשורר בקיומו של ה' ובעשייתו משפט לעשוקים¹⁰ גורמת לו לייחל שמלכות ה' השופטת בצדק תימשך לעד בירושלים.

מכיוון שבמזמור קמ"ה לא שולבה הקריאה 'הללו יה' המאפיינת את היחידה של מזמורים קמ"ו-ק"נ (כאמור לעיל), רבים ראו בה קובץ נפרד שאינו קשור לפרק קמ"ה. אולם מרקם המילים המשותף למזמורים קמ"ה-קמ"ו מוכיח שיש ביניהם זיקה:

קמ"ו	קמ"ה
(ב) אֶהְלֵלָה ה' בְּחַיֵּי אֲזַמְרָה לְאֱלֹהֵי בְעוּדַי.	(א) תִּהְיֶה לְדָוִד אֲרוֹמְמָה אֱלֹהֵי הַמִּלְכָּה (ב) בְּכֹל יוֹם אֲבָרְכֶךָ וְאֶהְלֵלָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד
(ו) הַשְּׁמֵר אֶמֶת לְעוֹלָם (ז) יִמְלֹךְ ה' לְעוֹלָם אֱלֹהֵיךָ צִיּוֹן לְדֹר וָדֹר הִלְלוּ יְהוָה	(א) וְאֲבָרְכָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד (ב) וְאֶהְלֵלָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד (ד) דֹּר לְדֹר יִשְׂבַח מַעֲשֵׂיךָ (ג) מַלְכוּתְךָ מַלְכוּת כָּל עַלְמִים וּמִמְשַׁלְתְּךָ בְּכֹל דֹּר וָדֹר (כא) וַיְבָרֶךְ כָּל בָּשָׂר שֵׁם קִדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד
(ו) הַשְּׁמֵר אֶמֶת לְעוֹלָם (ח) ה' פָּקַח עֵינָיִם ה' זָקַף כְּפוֹפִים ה' אֶהֱבֶה צְדִיקִים	(ז) זָכַר רַב טוֹבְךָ יִבְעִי וְצִדִּיקְךָ יִרְנֶנּוּ (יז) צְדִיק ה' בְּכֹל דְרָכָיו (יח) לְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָאָהוּ בְּאֵמֶת (כ) שׁוֹמֵר ה' אֶת כָּל אֱהָבָיו
(ג) אֵל תִּבְטְחוּ בְנֵי בָבֶל אֲדָם שְׂאִין לוֹ תִשׁוּעָה	(יב) לְהוֹדִיעַ לְבָנֵי הָאָדָם גְּבוּרָתִי (יט) רְצוֹן יִרְאִיו יַעֲשֶׂה וְאֶת שׁוֹעֲתָם יִשְׁמַע וַיּוֹשִׁיעֵם
(ח) ה' זָקַף כְּפוֹפִים	(יד) סוֹמֵךְ ה' לְכֹל הַנְּפֹלִים וְזוֹקֵף לְכֹל הַכְּפוּפִים
(ה) אֲשֶׁרִי שְׂאֵל יַעֲקֹב בְּעֶזְרוֹ שָׁבְרוּ עַל ה' אֱלֹהָיו	(טו) עֵינַי כֹּל אֵלֶיךָ יִשְׁבְּרוּ וְאֶתְּהוּ נוֹתֵן לָהֶם אֶת אֹכְלֵם בְּעֵתוֹ

8. ניתוח מפורט של מזמור קמ"ו, המשתלב בניתוח זה של פסוקי דזמרא, ראו: J.S. Kselman, 'Psalm 146 in Its Context', *Catholic Biblical Quarterly* 50, 1988, pp. 596-598.

9. ראו בדומה: "עזרי מעם ה' עשה שמים וארץ" (תהילים קכ"א, ב); "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים לפני נאם ה' כן יעמד זרעכם ושמכם" (ישעיהו ס"ו, כב). ראו גם: ירמיהו ל"ג, כה-כו (ולהלן, הערה 18).

10. חלקו השני של המזמור, הפותח ב"עשה משפט לעשוקים" (ז).

(ז) נתן לחם לרעבים	
(ט) ה' שמר את גרים יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעות	(כ) שומר ה' את כל אהביו ואת כל הרשעים ישמיד

השבח הכללי לה' המשגיח על כל הבריאה (קמ"ה) מתורגם לעזרת הנזקקים בירושלים ולתפילה למלכות ה' בציון (קמ"ו).

המקבילות הלשוניות משקפות ומבטאות מסרים רעיוניים. כך למשל השבח "שומר ה'" מתאר לא רק את שמירת ה' על אוהביו מול הרשעים (קמ"ה, כ), אלא גם את שמירתו על החלשים בחברה (קמ"ו, ח-ט). כהמשך לפסוק האחרון במזמור קמ"ה – "תהלת ה' ידבר פי" – אף במזמור קמ"ו המשורר פונה תחילה אל נפשו ("הללי נפשי את ה'"),¹¹ ומהלל את ה' באותו ניסוח כמו דוד המלך בתחילת מזמור קמ"ה: "ארוממך אלוהי המלך... בכל יום אברכך ואהללה שמך לעולם ועד" (קמ"ה, א-ב) – "אהללה ה' בחיי אזמרה לאלהי בעודי" (קמ"ו, ב). ברכת המשורר "לעולם" (קמ"ה, א-ב) בשילוב שבח ה' "דור לדור" (קמ"ה, ד) תביא לקבלת מלכות שמים (קמ"ה, יא-ג), ובעקבות כך גם מזמור קמ"ו מסתיים באותם ניסוחים עם הבקשה לשיבת ה' לציון: "ימלך ה' לעולם אלהיך ציון לדר ודר הללו יה" (קמ"ו, י). אותם ניסוחים המופיעים במזמור קמ"ה כשבח כללי של ה' בלבד ("וזוקף לכל הכפופים... עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו" – קמ"ה, יד-טו) נמצאים גם במזמור קמ"ו כנימוק דתי לקריאת המשורר לבטוח בה' ולא באדם ("אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו... נתן לחם לרעבים... ה' פקח עורים ה' זקף כפופים ה' אהב צדיקים" – קמ"ו, ה, ז, ח).

בשני הפרקים נמצא לא רק דמיון לשוני ושיתוף של מוטיבים, אלא גם התפתחות והתקדמות רעיונית מהמזמור הקודם: על סמך דאגת הבורא לכל בריותיו (קמ"ה) מייחל המשורר שעזרתו של ה' תופנה במיוחד לעם ישראל לקראת הופעת מלכות ה' דווקא בציון, כפי שאכן יתואר במזמורים הבאים.

מזמור קמ"ז – תהילה ראשונה של עם ישראל¹²

מזמור קמ"ז מתאר את נידחי ישראל המתכנסים בציון ומהללים ומשבחים בה את ה'. בכך ממשיך מזמור זה את האמור בקודמו, שה' שומר על החלשים ומלכותו תופיע בציון. על ידי המקבילות הבאות מובע הקשר והרצף הרעיוני בין המזמורים:

11. ראו גם להלן, הערה 40.

12. ניתוח מפורט של מזמור קמ"ו המשתלב בניחות זה של פסוקי דזמרא, ראו: S. Risse, 'Gut ist es, unserem Gott zu singen - Untersuchungen zu Psalm 147', *Münsteraner Theologische Abhandlungen* 37, Altenberge 1995, pp. 199-216.

קמ"ו	קמ"ז
(א) הללי נפשי את ה'	(יב) שבחי ירושלים את ה' הללי אלהיך ציון
(ב) אזמרה לאלהי בעודי	(א) כי טוב זמרה אלהינו

הילול על ידי היחיד הופך להילול על ידי עם ישראל כולו.

(ד) תצא רוחו ישב לאדמתו	(יח) ישב רוחו יזלו מים
(ו) עשה שמים וארץ	(ח) המכסה שמים בעבים המכין לארץ מטר
(ז) עשה משפט לעשוקים	(יט-כ) מגיד דברו [דבריו קרי] ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל. לא עשה כן לכל גוי ומשפטיו בל ידעום הללו זה
(ז) נתן להם לערבים	(ט) נותן לבהמה לחמה לבני ערב אשר יקראו
(ט) יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יענת	(ו) מעודד עניים ה' משפיל רשעים עדי ארץ

תיאור משפטו של ה' בעולם בין האנשים הופך לתיאור גבורת ה' בבריאה כולה.¹³ דאגת ה' לנזקקים ("עשה משפט לעשוקים" – קמ"ו, ז) תבטא בקיום תורת ה' על ידי עם ישראל היושב בארצו ("מגיד דברו [דבריו קרי] ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל" – קמ"ז, יט).

(י) ימלך ה' לעולם אלהיך ציון	(יב) הללי אלהיך ציון
------------------------------	----------------------

מלכות ה' בציון מתפתחת לתהילת ה' בציון.

(ה) אשרי שאל יעקב בעזרו	(יט) מגיד דברו [דבריו קרי] ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל
-------------------------	--

האמונה באל יעקב מתורגמת לקיום החוקים והמשפטים של ה'.

תהילה זו מתמקדת בקשר שבין ה' לעמו ובשליטתו של ה' בבריאה כולה, המאפשרת לו לדאוג ליראיו. התפילה למלכות ה' בציון בסוף המזמור הקודם מפורטת במזמור קמ"ז לבניין ירושלים ("בונה ירושלים ה'") ונהפכת על ידי כך לתהילת ה' של ציון כולה, כי ה' שב אליה, בנה אותה והשיב את בניה לתוכה. המשורר מייחל במזמור קמ"ו: "ימלך ה' לעולם אלהיך ציון לדר ודר" (י), ובקשתו אכן מתגשמת במזמור קמ"ז: "שבחי ירושלים את ה' הללי אלהיך ציון" (יב). תהילתו האישית בתחילת מזמור קמ"ו: "הללי נפשי את ה'... אזמרה לאלהי" (א-ב) עוברת להיות תהילת ירושלים וכל יושביה במזמור קמ"ז: "זמרה אלהינו... הללי אלהיך ציון" (א, יב). לאחר שהמשורר תיאר את עזרת ה' למסכנים ואת המשפט האלוהי שנעשה להם (קמ"ו, ז), עם ישראל כולו מבין שיש להלל את ה' הנותן את משפטי התורה רק לעם ישראל.¹⁴ דאגת ה'

13. ייתכן שניתן להוסיף על דרך הרמז: "אשרי שאל יעקב בעזרו שברו על ה' אלהיו" (קמ"ו, ה) – "הרפא לשבורי לב..." (קמ"ז, ג), דהיינו האמונה והביטחון בה' תרפא את שברון הלב של הצדיקים.

14. רעיון זה מתבטא אף בתוך מזמור זה. המשורר מתאר בלשון "דברו" הן את סדרי בראשית והן את מתן תורה לישראל: "עד מהרה ירוץ דברו... ישלח דברו וימסס ישב רוחו יזלו מים. מגיד דברו [דבריו קרי] ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל" (טו, יח, יט).

לנזקקים בלשון "עשה משפט לעשוקים" (קמ"ו, ז) תתורגם לקיום התורה של עם ישראל היושב בציון – "מגיד דברו [דבריו קרי] ליעקב חֲקִיו ומשפטיו לישראל. לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום" (קמ"ז, יט-כ). הביטחון והאמונה של כל פרט בה' ("אשרי שאל יעקב בעזרו" – קמ"ו, ה) נענים עכשיו במתן חוקים ומשפטים לעם ישראל כולו ("מגיד דברו [דבריו קרי] ליעקב" – קמ"ז, יט).

מזמור קמ"ח – תהילה חלקית של הבריאה¹⁵

לאחר הזמנה חגיגית לשמים ולארץ להלל את ה', המשורר מתייחס בסוף הפרק לתפקידים המיוחדים של החסידים וישראל עם קרובו להלל את ה'.¹⁶ התהליך מתחיל מהשמים וכל צבאם, הקרובים כביכול יותר לה' ומכירים את כוחו, והמהללים את ה' על בריאתו אותם (א-ז). תיאור זה הוא בעל אופי ומקצב שיריים המדגישים את שלמות ההכרה במעשי ה' והילולם "במרומים" (א). התהליך ממשיך בתהילת הארץ ויושביה, שעדיין לא רואים את מעשי ה' באופן גלוי, ולכן תהילת הארץ אינה מתוארת באותו מקצב חגיגי (ח-ג).¹⁷ ה' מרים את קרנו של עם ישראל ("וירם קרן לעמו" – יד), כדי שגם הארץ ויושביה יראו את גודלו של ה' כמו "במרומים". הפעילות של החסידים הנזכרים בסוף המזמור, תתואר באופן מעשי במזמור הבא. בכך המזמור ממשיך את הרצף של הפרק הקודם: לאחר שעם ישראל מתאר את גבורת ה' בבריאה ומהלל את ה' על תמיכתו בו (קמ"ז), גם הבריאה מתחילה בפרק קמ"ח להתעורר ולהלל את ה' בצורה חגיגית, ועם ישראל נבחר כעם קרובו של ה', אשר זוכה להוביל את תהילת השמים והארץ.

קמ"ח	קמ"ז
(ג) הָלְלוּהוּ כָּל פּוֹכְבֵי אוֹר	(ד) מוֹנֵה מִסְפָּר לְפּוֹכְבֵים
(א) הָלְלוּ אֶת ה' מִן הַשָּׁמַיִם (ז) הָלְלוּ אֶת ה' מִן הָאָרֶץ (ט) הַהַרִים וְכָל גְּבֻעוֹת (יג) הוֹדוּ עַל אֲרֶץ וְשָׁמַיִם	(ח) הַמְכִינָה שָׁמַיִם בְּעֵבַיִם הַמְכִינָה לְאָרֶץ מְטֵר הַמְצַמִּיחַ הַרִים חֲצִיר
(י) הַחַיָּה וְכָל בְּהֵמָה רֹמֵשׁ וְצִפּוֹר כָּנָף	(ט) נוֹתֵן לְבְהֵמָה לַחֲמָה לְבָנֵי עֶרֶב אֲשֶׁר יִקְרְאוּ
(ח) רוּחַ סְעֵרָה עֹשֶׂה דְבָרוֹ	(טו) הַשֹּׁלֵחַ אֲמַרְתוּ אֲרֶץ עַד מְהֵרָה יְרוּץ דְבָרוֹ (יח) יִשְׁלַח דְבָרוֹ וְיִמְסַם יֵשֵׁב רוּחוֹ וְיָזְלוּ מֵיִם

15. ניתוח של מזמור קמ"ח המשתלב כחלק של פסוקי דזמרא, ראו באתר www.tefilah.org.
 16. מבחינה רעיונית, המסר דומה לדברי ישעיהו ס"ו, כב: "כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עמדים לפני נאם ה' כן יעמד זרעכם ושמכם".
 17. ראו במזמור ק"ג ובדיון להלן.

(ח) אֵשׁ וּבָרָד שֶׁלֵּג וְקִיטוֹר	(טז) הַיָּתוֹן שֶׁלֵּג כְּצֶמֶר
(ד) הַלְלוּהוּ שְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְהַמַּיִם אֲשֶׁר מַעַל הַשָּׁמַיִם	(יח) יֵשֶׁב רוּחוֹ יִזְלוּ מַיִם

אזכור הבריאה מקשר את שני המזמורים, אך יש הבדל ביניהם: ה' אכן ברא את העולם בימי הבריאה (קמ"ז), אך עכשיו היא גם מתארגנת ומשתתפת בתהילת ה' (קמ"ח).

(ו) וַיַּעֲמִידֵם לְעֵד לְעוֹלָם חֶק נָתַן וְלֹא יַעֲבוֹר וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל	(יט) מִגִּיד דְּבָרוֹ [דְּבָרָיו קְרִי] לְיַעֲקֹב חֶקְיוֹ
---	---

חוקי הטבע (קמ"ח) הנם דומים ומקבילים לחוקי התורה (קמ"ז).¹⁸

מזמור קמ"ט – תהילה שנייה של עם ישראל והרמת קרנו¹⁹

המזמור מתאר את פעילות החסידים כחלק של ישועת ה': הם שמחים במלכות ה' בציון ועוסקים בתיקון העולם גם מול אומות העולם.

כהמשך לסוף המזמור הקודם "וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרבו הללו יה" מפרט מזמור זה את תהילת החסידים באותו ניסוח: "הללו יה שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים", ובכך תהילת ה' על ידי הטבע במזמור קמ"ח, באה במזמור קמ"ט לידי השלמה על ידי תהילת ה' של החסידים ופעילותם בתיקון העולם על פי מלכות ה'.

קמ"ח	קמ"ט
(ה, יג) יְהַלְלוּ אֶת שֵׁם ה'	(ג) יְהַלְלוּ שְׁמוֹ
(יא) מַלְכֵי אֶרֶץ וְכָל לְאֻמִּים שְׂרִים וְכָל שִׁפְטֵי אֶרֶץ	(ז) תּוֹכַחַת בְּלְאֻמִּים (ח) לְאִסֵּר מַלְכֵיהֶם בְּזַקִּים
(יד) וַיִּרָם קֶרֶן לְעַמּוֹ תְהִלָּה לְכָל חֲסִידָיו לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל עִם קֶרְבוֹ הַלְלוּ יְה'	(א) תְהִלָּתוֹ בְּקֵהַל חֲסִידִים (ב) יִשְׁמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֲשִׂיו (ד) כִּי רוּצָה ה' בְּעַמּוֹ
(א) הַלְלוּהוּ בְּמִרוֹמִים (יד) וַיִּרָם קֶרֶן לְעַמּוֹ	(ו) רִומְמוֹת אֵל בְּגִרוֹנִם

'קהל חסידים' של עם ישראל יגשימו את תהילת ה' גם בלאומים ובמלכי ארץ.

שינוי עקרוני חל במשמעות מושג התהילה בין מזמור קמ"ח ובין פתיחת מזמור קמ"ט: בעוד שהתהילה במזמור קמ"ח היא תהילת עם ישראל בעקבות הרמת קרנו

18. ראו: "כה אמר ה' אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמת. גם זרע יעקוב ודוד עבדי אמאס מקחת מזרעו משלים אל זרע אברהם ישחק ויעקב כי אשוב [אשיב קרי] את שבותם ורחמתים" (ירמיהו ל"ג, כה-כו). ראו גם לעיל, הערה 9. על פי רעיון זה, תורת ה' מתוארת לאחר קריאת שמע באותה לשון: "על הראשונים ועל האחרונים, דבר טוב וקיים לעולם ועד. אמת ואמונה, חוק ולא יעבור. אמת, שאתה הוא ה' אלהינו ואלהי אבותינו..."

19. ניתוח מפורט של מזמור קמ"ט המשתלב בניתוח זה של פסוקי דזמרא, ראו: E. Zenger, 'Die Provokation des 149. Psalms – Von der Unverzichtbarkeit der kanonischen Psalmenauslegung', in: R. Kessler et al. (eds.), *Ihr Völker alle, klatscht in die Hände: Festschrift für Erhard S. Gerstenberger zum 65. Geburtstag*, Münster 1997, pp. 181-194

על ידי ה', התהילה במזמור קמ"ט היא תהילת ה' על ידי החסידים, ובעקבות כך דווקא החסידים שרים במזמור קמ"ט: "תהלתו בקהל חסידים" (א). בכך חל שינוי במשמעות התהילה: סוף מזמור קמ"ח משבח ומהלל את החסידים על מעמדם בבריאה לקראת שליחותם בתיקון העולם ("וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו"); בתחילת מזמור קמ"ט החסידים עצמם מהללים באופן פעיל את ה' ומפרסמים את שמו בעולם ("תהלתו בקהל חסידים"), כי מטרת החסידים היא שכל הבריאה תהלל את ה' על פי החזון הפיוטי המופיע במזמור קמ"ח, ולשם כך עם ישראל שר "שיר חדש", דהיינו פרסום שמו של ה' בעולם.²⁰ התהילה "בקהל חסידים" (א) מגשימה את מלכות ה' על הארץ, וישראל שמחים במלכות ה' בירושלים – "בני ציון יגילו במלכם" (ב). המזמור הקודם פותח בתהילת ה' "במרומים" (קמ"ח, א), והרמת ה' את קרן ישראל גורמת ליושבי הארץ להבחין בגדולת ה' – "וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו" (קמ"ח, יד). במזמורנו מקיימים החסידים בירושלים באמצעות "רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם" (ו) את משימתם להלל את ה', במקביל לקריאה במזמור הקודם ("יהללו את שם ה' כי נשגב שמו לבדו... יהללו שמו במחול" – קמ"ח, יג; קמ"ט, ג). בתיאור החגיגי של המזמור הקודם הצטרפו "מלכי ארץ וכל לאַמים" (קמ"ח, יט) לתהילת ה', וכעת ישלימו החסידים את התהליך עם הרשעים: הם ינקמו "בלאָמים" ויאסרו את "מלכיהם בזקים" (ז-ח).²¹ לפי מזמור קמ"ז הגויים לא קיבלו "משפטים" מה' כמו עם ישראל (כ), ולכן על החסידים "לעשות בהם משפט כתוב".

יישום המשפט עם רשעי אומות העולם הנו "הדר הוא לכל חסידיו" (קמ"ט, ט).²² מזמור קמ"ט כשלעצמו פוֹרֵשׁ בעבר על ידי פרשנים לא יהודים כשיר נקמה אכזרי של עם ישראל באומות העולם,²³ אך דווקא על פי הפרשנות ההקשרית – גישה זו מופרכת:²⁴ במזמור קמ"ח שמים וארץ מהללים את ה' ובסוף החסידים שבעם ישראל אמורים להשלים את התהליך עלי אדמות, כפי שמתואר בהרחבה

20. ראו במספר מקבילות: "שירו לה' שיר חדש שירו לה' כל הארץ" (צ"ו, א); "מזמור שירו לה' שיר חדש" (צ"ח, א); "אלהים שיר חדש אשירה לך" (קמ"ד, ט); "שירו לה' שיר חדש תהלתו

מקצה הארץ יורדי הים ומלאו איים וישביהם" (ישעיהו מ"ב, י); ראו גם ל"ג, ג; מ', ד, ועוד.

21. צמד המילים 'מלכים' ו'לאומים' מקביל בשני המזמורים הסמוכים, ומסתבר שבמזמור קמ"ט מדובר באותם מלכים ולאומים, שעדיין לא הצטרפו לתהילת ה'.

22. הסבר דומה על "וכבוד הדר מלכותו" (תהילים קמ"ה, יב) ראו: גזונדהייט וקימלמן (לעיל, הערה 5).

23. פרשנים לא יהודים רבים פירשו את המזמור כשאיפה להשתלטות עם ישראל לעתיד על כל אומות העולם, אשר מתאימה לתפיסה האנטישמית שעולה למשל גם מ'הפרוטוקולים של זקני ציון'; ראו למשל במפרשים הגרמנים (לפני השואה): F. Delitsch, *Biblischer Kommentar über die Psalmen*, Leipzig 1867, p. 784; W. Staerk, *Lyrik (Psalmen, Hoheslied und Verwandtes)*, Göttingen 1911, p. 31; H. Gunkel, *Die Psalmen*, Göttingen 1926, p. 621.

24. ראו במחקרו של צנגר (לעיל, הערה 19).

במזמור קמ"ט: החסידים שמחים בעשיית ה' משפט עם הגויים והלאומים, כי תהליך זה מצד ה' הנו "הדר הוא לכל חסידיו" (ט). לא החסידים בעצמם עושים משפט ונקמה עם הגויים, אלא הם מהללים בגרונם ובפיהם את ה' על עשיית משפט (ו).²⁵

הרצף של מזמורים קמ"ז וקמ"ט

בעוד מזמורים קמ"ז וקמ"ט מתארים את תהליך שיבת ציון מהגלות ואת בניין ציון מחדש עלי אדמות, פרקים קמ"ח וק"נ מתארים את המשמעות הרעיונית של תהליכים אלה בשמים ובארץ. בעקבות כך, יש דמיון וגם ניגוד בין פרקים קמ"ח וקמ"ט: מספר ניסוחים ורעיונות מקבילים הופכים את מזמור קמ"ט להמשך של מזמור קמ"ז (ראו בטבלה הבאה), אך יש שוני והתפתחות בתיאורים אלה:

קמ"ז	קמ"ט
(א) כִּי נָעִים נְאוּה תִּהְיֶה	(א) תִּהְיֶה בְּקֶהֱל חֲסִידִים
(ו) מְעוֹדֵד עַנּוּיִם ה'	(ד) יִפְאֵר עַנּוּיִם בִּישׁוּעָה
(ז) זָמְרוּ לְאַלְהֵינוּ בְּכִנּוֹר	(ג) בְּתֵף וְכִנּוֹר זָמְרוּ לוֹ
(יא) רוּצָה ה' אֶת יִרְאִיו	(ד) כִּי רוּצָה ה' בְּעִמּוֹ
(יא) אֶת הַמִּיחִלִּים לְחֻסְדּוֹ	(א) תִּהְיֶה בְּקֶהֱל חֲסִידִים (ה) יַעֲלֶזוּ חֲסִידִים בְּכָבוֹד (ט) לַעֲשׂוֹת בְּהֵם מִשְׁפָּט כְּתוֹב הָדָר הוּא לְכֹל חֲסִידָיו
(יג) כִּי חִזַּק בְּרִיחֵי שְׁעָרֶיךָ בְּרֹד בְּנִיחָךְ בְּקִרְבְּךָ	(ב) יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֲשׂוֹי בְּנֵי צִיּוֹן יִגְלוּ בְּמִלְכָם
(יט) מִגִּיד דְּבָרוֹ [דְּבָרָיו קְרִי] לַיַּעֲקֹב חֲקִיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל: (כ) לֹא עָשָׂה כֵן לְכֹל גּוֹי וּמִשְׁפָּטִים בַּל יִדְעוּם הִלְלוּ יְהוָה	(ט) לַעֲשׂוֹת בְּהֵם מִשְׁפָּט כְּתוֹב הָדָר הוּא לְכֹל חֲסִידָיו הִלְלוּ יְהוָה

לאחר קיבוץ נידחי ישראל ושבורי לב לציון (קמ"ז) – יתחזקו "קהל חסידים", יבנו את ירושלים ויעסקו בתיקון העולם בעשיית משפט ה' באומות העולם (קמ"ט).

במזמור קמ"ז עם ישראל חוזר מצרות הגלות ונבנה בארצו ("מְעוֹדֵד עַנּוּיִם"), ואף מקיים בה את התורה בניגוד לאומות העולם. גם במזמור קמ"ט רואים ששמחת בני ציון, הצלחת החסידים בארצם ועשיית משפט בלאומים, מהווים את ישועתם של

25. כך עולה גם מהמקבילה ברישא של הפסוק: "רוממות אל בגרונם". ראו: רש"י, ראב"ע, אלשיך, מצודת דוד ועוד. גם בתיאור הדומה עם מקבילות לשוניות בישייהו מ"ה, יד-יז מודגשת תשועת ישראל ובושת העמים, אך לא ביצוע נקמה באומות העולם על ידי ישראל. אמנם, במקבילות בספרים שופטים ג', טז; ישעיהו מ"א, טו; משלי ה', ד משתמע שלהב החרב נקראת "פי" או "פיות". לאור זה מסתבר שלניסוח "חרב פיפיות" בפסוק הנ"ל יש אכן דר-משמעות מכוונת: "חרב פיפיות" יכול לציין את החרב עם שני פיות או פעילות של הפיות, אשר משמשת כחרב. התפילה בגרונם ובפיפיות עמך ישראל (על פי ברכות יא ע"ב) היא כביכול הנשק בידיהם של קהל החסידים.

ישראל בארצם ("יפאר ענוים בישועה"). בכך העידוד של שבורי לב השבים מהגלות לירושלים (קמ"ז) מתפתח ונהפך להצלחת הענווים ופארם בתהליך הגאולה (קמ"ט). התקווה של "המיחלים לחסדו" (קמ"ז, יא) מתגשמת על ידי הרמת קרנם של ישראל, אשר מהווה כבוד ו"תהלה לכל חסידיו" (קמ"ח, יד): הם שרים לה' את "תהלתו" "בְּקֵהַל חֲסִידִים" (קמ"ט, א), ושמחים בעשיית ה' משפט בעולם (קמ"ט, ה, ט).

מזמור ק"נ – תהילת הבריאה כולה²⁶

המזמור מתאר את תהילת ה' של כל היקום בחגיגות רבה ובקצב פיוטי: תקיעות שופר "בקדשו" עם כלי נגינה, תוף ומחול מזמינים את "כל הנשמה" להלל את ה'. בעקבות כך המזמור האחרון של היחידה קמ"ה-ק"נ – ושל כל ספר תהילים – מנוסח כולו בקצב פיוטי ומהווה שיר תהילה לה' של כל הבריאה.²⁷ בהיותו בעל מקצב מושלם של "הללו"²⁸ – משלים מזמור ק"נ את מזמור קמ"ח, שבו מקצב פיוטי זה ("הללוהו") מופיע רק ביחס לשמים. תהילת ה' של הבריאה אמנם מתחילה כבר במזמור קמ"ח, ז, אך במזמור קמ"ח מלכות ה' בארץ עדיין לא ניכרת, ורק לאחר תיקון העולם של קהל החסידים (קמ"ט) הבריאה כולה מהללת את ה' (ק"נ).²⁹ התהילה כוללת את כל הבריות, ולכן – בניגוד למזמור קמ"ח – מנוסח מזמור זה כולו במקצב אחיד של "הללוהו". תיאור מושלם זה יכול לבוא רק לאחר השלמת התהליך על ידי החסידים במזמור הקודם.

קמ"ט	ק"נ
(ג) הַלְלוּ שְׁמוֹ בְּמַחֹל בְּתוֹף וְכִנּוֹר וְזָמְרוּ לוֹ	(ג) הַלְלוּהוּ בְּנִבְלָה וְכִנּוֹר (ד) הַלְלוּהוּ בְּתוֹף וּמַחֹל

תהילת קהל החסידים בירושלים (קמ"ט) נהפכת לתהילת העולם כולו – "כל הנשמה תהלל יה" (ק"נ).

26. ניתוח מפורט של מזמור ק"נ המשתלב בניתוח זה של פסוקי דזמרא, ראו: ח' ברנדווין, 'תהלים, מזמור קנ – נקודה וניגודה', **מגן בעדן ועד עיר ומלואה – מחקרים במקרא ובספרות עברית**, ירושלים תשס"ט, עמ' 93-106.

27. על הקצב המיוחד של מזמור זה ראו ברנדווין, שם.

28. תשע פעמים מופיעה הקריאה "הללוהו", פעם אחת "הללו אל", פעמיים "הללו יה".

29. לאור הנזכר לעיל מובנת שיטת רש"י (שבת קיח ע"ב), ולפיה רק שני המזמורים קמ"ח וק"נ הם עיקר פסוקי דזמרא: "פסוקי דזמרא – שני מזמורים של הילולים 'הללו את ה' מן השמים', 'הללו אל בקדשו'; עיקר המסר של פסוקי דזמרא הוא הקריאה לשמים ולארץ להלל את ה'. להלכה אכן נפסק **בשלחן ערוך** (אורח חיים סימן נב ס"א) על פי רש"י, שהמאחר לבית הכנסת אומר לאחר תהילה לדוד (קמ"ה) רק את המזמורים קמ"ח וק"נ.

שמחת בני ציון במלכם באה לידי ביטוי במזמור קמ"ט בלשון: "יהללו שמו במחול בתף וכנור יזמרו לו" (ג). אותו ניסוח בא להשלמתו על ידי צירוף כל הבריאה בניסוח דומה במזמור ק"נ: "הללוהו בנבל וכנור. הללוהו בתף ומחול" (ג-ד). שאיפת המשורר שכל הבריאה תברך את "שם קדשו" של ה' (קמ"ה, כא) אכן מתגשמת במזמור האחרון של כל היחידה – בקריאה "הללו אל בקדשו". יחד עם מקבילות נוספות, מזמור ק"נ סוגר את קריאת המשורר בחתימת היחידה של ששת המזמורים (ראו בטבלה הבאה), ובכך כל הבריאה אכן מצטרפת לתהילת ה' – "כל הנשמה תהלל יה הללו יה" (ק"ג, ו).

קמ"ה	ק"נ
(ג) גדול ה' ומהלל מאד ולגדלתו אין חקר ³⁰ (ד) דור לדור ישבח מעשיך וגבורתיך גידו (ו) ועוזו נוראתיך יאמרו וגדולתך אספרנה (יא) כבוד מלכותך יאמרו וגבורתך ידברו (יב) להודיע לבני האדם גבורתי וקבוד הדר מלכותו (כא) תהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד	(א) הללו יה הללו אל בקדשו ³¹ הללוהו ברקיע עזו (ב) הללוהו בגבורתי הללוהו כרב גדלו

ג. שרשור, חזרות ומילים מנחות ביחידה הספרותית (קמ"ה-ק"נ)

כאמור לעיל, במחקר המודרני רבים תחמו את החטיבה שבדיוננו כמתחילה במזמור קמ"ו, בשל הקריאה 'הללו יה', הנזכרת לראשונה כפתיחה וכחתימה במזמור זה ומלווה את הקורא עד למזמור ק"נ. גם אם הקריאה 'הללו יה' אינה מופיעה במזמור קמ"ה, הרי המזמור מקיים זיקות לשוניות מגוונות עם כל המזמורים הבאים אחריו, עד שנראה כי חטיבת 'הללו יה' (קמ"ו-ק"נ) מגיבה לאתגר להלל את ה' עם כל הבריאה וגם מגשימה אותו כפי שהוא מוצג במזמור קמ"ה: "תהלה לדוד... ואהללה שמך לעולם ועד. גדול ה' ומהלל מאד... תהלת ה' ידבר פי ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (א-ג, כא). בעקבות כך, מליצות ומושגים נוספים מ"תהלה לדוד" (קמ"ה) חוזרים במזמורי 'הללו יה' (קמ"ו-ק"נ), כביטוי לכך שקהל המתפללים מפנים ומגיב (קמ"ו-ק"נ) כביכול ל"תהלה לדוד" (קמ"ה); ראו טבלה 1 בנספח).

הרצף הרעיוני של ששת המזמורים (קמ"ה-ק"נ) מתבטא גם בתופעות רבות של חזרות, שרשורים ומילים מנחות,³² המציגות את המזמורים כיחידה ספרותית אחידה.

30. תוספת המילה "בקדשו" דווקא במזמור זה כשכולם מהללים את ה' מובנת כבר לפי פרשנות אותו המושג במזמור קמ"ה, כא, ראו: גזונדהייט וקימלמן (לעיל, הערה 5).

31. גדולת ה' מוזכרת גם במזמור קמ"ז, ה: "גדול אדונינו ורב כח...", אך מפורטת שם דווקא העזרה לחלשים, כי "כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש ברוך הוא אתה מוצא ענוותנות..." (מגילה לא ע"א).

32. ראו: מ' בובר, 'סגנון המילה-המנחה בסיפורי התורה', דרכו של מקרא, ירושלים, 1964, עמ' 284-299.

חלק מהביטויים החוזרים מקבל משמעויות שונות במהלך היחידה (ראו טבלה 2 בנספח).

ד. המיקום של פסוקי דזמרא בספר תהילים

העיסוק במיקומה של יחידת פסוקי דזמרא בספר תהילים דורש דיון מעמיק ומקיף על המבנה של כל ספר תהילים, שאינו מעניין מאמר זה. למרות זאת מקומה של יחידה זו בקצה ספר תהילים מאפשר ומחייב להעיר כמה הערות כלליות בנושא זה. מכיוון שלשם השוואה משמעותית בין היחידות האחרות דרושים ניתוחים מעמיקים שלהן, הדיון בהמשך יכול רק לגעת באופן שטחי במקבילות ובקשרים הענייניים בין האוספים השונים.

פתיחת וחתימת ספר תהילים

מספר ניסוחים מפתיחת ספר תהילים חוזרים בפסוקי דזמרא:³³

פתיחת הספר: א'-ב'	חתימת הספר: פסוקי דזמרא
לְמָה רָגַשׁוּ גוֹיִם וּלְאֲמִים יְהַגּוּ רִיק (ב', א); יִתְצַבּוּ מַלְכֵי אֲרֶץ וְרוֹזְנִים נוֹסְדוּ יַחַד עַל ה' וְעַל מְשִׁיחוֹ (ב', ב); וְאֲנִי נֹסַכְתִּי מַלְכִי עַל צִיּוֹן הַר קְדוֹשִׁי (ב', ו); תִּרְעַם בְּשִׁבְטֵי בְרָזֶל כְּכָלִי יּוֹצֵר תְּנַפְצֵם (ב', ט); וְעַתָּה מַלְכִים הִשְׁכִּילוּ הַנֹּסְדוּ שִׁפְטֵי אֲרֶץ (ב', י); עֲבְדוּ אֶת ה' בִּירְאָה וְגִילוּ בְרַעְדָּה (ב', יא)	מַלְכֵי אֲרֶץ וְכָל לְאֲמִים שָׁרִים וְכָל שִׁפְטֵי אֲרֶץ (קמ"ח, יא); ³⁴ יִשְׁמַח יִשְׂרָאֵל בְּעֲשׂוֹ בְּנֵי צִיּוֹן יִגִּילוּ בְּמַלְכָם (קמ"ט, ב); לַעֲשׂוֹת נְקָמָה בְּגוֹיִם תּוֹכַחַת בַּל אֲמִים (קמ"ט, ז); לְאֲסֹר מַלְכֵיהֶם בְּזָקִים וְנִכְבְּדֵיהֶם בְּכַבְּלֵי בְרָזֶל (קמ"ט, ח)

פתיחת ספר תהילים מציגה את האיש הדבק בתורת ה' בניגוד לרשעים (מזמור א')³⁵ ואת המלך המושל בציון והשולט על כל מלכי ארץ, עם דרישה מהרשעים להכיר את מלכות ה' (מזמור ב'). פסוקי דזמרא החותמים את ספר תהילים סוגרים את המעגל הזה, אך בנימה חדשה של גישה אוניברסלית: על פי דוגמתו של דוד המלך (קמ"ה),

33. ראו: ע' חכם, פירוש דעת מקרא על תהילים, ירושלים תשל"ט, מזמור קמ"ט, עמ' תרו, הערה 15.

34. ראו גם: "יודוך ה' כל מלכי ארץ..." (קל"ח, ד) בתחילת האוסף האחרון של 'דוד' (קל"ח-קמ"ה).

35. ראו באתר www.tefilah.org על מזמור א'. התיאור הכללי של מזמור א' על האיש הדבק בתורת ה' מקביל לתיאור דוד המלך את עצמו בסוף הספר הראשון:

א', ב	מ', ח-ט
כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' תִּפְצֹו וּבְתוֹרָתוֹ יְהִי יוֹמָם וְלַיְלָה.	אֲז אֲמַרְתִּי הִנֵּה בָאתִי בְּמַגֶּלֶת סֵפֶר כְּתוּב עָלַי. לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ אֱלֹהֵי תִפְצֹתַי וְתוֹרָתְךָ בְּתוֹךְ מִעֵי.

החסידיים – ואתם כל הברואים – מצטרפים להלל את ה' יחדיו בציון (קמ"ו-ק"נ). הדמיון וההבדל בין הפתיחה והחתימה מלמדים, שלאורך ספר תהילים נוצרה הרמוניה של הצטרפות ושיתוף כל הבריאה להלל את ה' יחד עם דוד המלך – "כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד" (צפניה ג', ט).

פסוקי דזמרא חותמים את הספר החמישי (ק"ז-ק"ג) ואת פרקי 'הללו יה'

פסוקי דזמרא גם סוגרים את הספר החמישי (ק"ז-ק"ג), שבו מתואר בשלבים שונים מהלך רעיוני אחיד של חזון שיבת עם ישראל לארצו,³⁶ אשר מתחיל כבר במזמורי 'הללו יה' שבסוף הספר הרביעי ובתחילת הספר החמישי. ניסוחים מרכזיים מפתיחת פרקי 'הללו יה' (ק"ג-ק"ז) חוזרים בפסוקי דזמרא, כדי להמחיש את הגשמת החזון של שיבת ציון:³⁷

פרקי 'הללו יה' (ק"ג-ק"ז)	פסוקי דזמרא (קמ"ה-ק"ג)
לְדוֹד בְּרָכִי נַפְשִׁי אֵת ה' (ק"ג, א, ב, כב; ק"ד, א, לה)	הֲלֹלוּ יְהוָה הַלְלִי נַפְשִׁי אֵת ה' (קמ"ו, א)
וְכָל קִרְבֵי אֵת שֵׁם קְדוֹשׁוֹ (ק"ג, א)	תְּהַלֵּת ה' יְדַבֵּר פִּי וַיְבָרֵךְ כָּל בֶּשֶׂר שֵׁם קְדוֹשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד (קמ"ה, כא)
רְחוּם וְחַנוּן ה' אֲנִי אֶפְיִם וְרַב חֶסֶד (ק"ג, ח)	חַנוּן וְרַחוּם ה' אֲנִי אֶפְיִם וַיְגַדֵּל חֶסֶד (קמ"ה, ח) ³⁸
ה' בְּשֵׁמִים הִכִּין כְּסֵאוֹ וּמַלְכוּתוֹ בְּכָל מַשְׁלָה (ק"ג, יט)	מַלְכוּתְךָ מַלְכוּת כָּל עֲלָמִים וּמַמְשַׁלְתְּךָ בְּכָל דּוֹר וָדוֹר (קמ"ה, יג)
כָּל־שֵׁם אֱלֹהִים יִשְׁבְּרוּן לְתַת אֶקְלָם בְּעֵתוֹ. תִּתֵּן לָהֶם לְקִטּוֹן תִּפְתַּח וְיָדָה יִשְׁבְּעוּן טוֹב (ק"ד, כז-כח)	עֵינַי כָּל אֱלֹהִים יִשְׁבְּרוּ וְאַתָּה נֹתֵן לָהֶם אֵת אֶקְלָם בְּעֵתוֹ. פּוֹתַח אֵת יָדָה וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל חַי רְצוֹן (קמ"ה, טו-טז) ³⁹
אֲשִׁירָה לַיהוָה בְּחַיֵּי	אֲהַלְלֶה ה' בְּחַיֵּי

36. E. Zenger, 'Komposition und Theologie des 5. Psalmenbuches 107-145', *Biblische Notizen* 82, 1996, pp. 97-116 (= *ibid.*, 'The Composition and Theology of the Fifth Book of Psalms: Psalms 107-145', *JSOT* 80, 1998, pp. 77-102).

37. המקבילות הלשוניות בטבלה הבאה בולטות ולא שכיחות בהרכב זה במזמורים אחרים; "נפשי את ה'", "שם קדשו", הצמד של 'מלכות וממשלה' של ה' מופיעות רק במקומות המוזכרים בטבלה; ראו גם בהערות הבאות.

38. הניסוח במזמור ק"ג, ח הוא על פי שמות ל"ד, ו "ורב חסד"; בניגוד לכך הניסוח "וגדל חסד" במזמור קמ"ה, ח מתאים לתיאור של גדולת ה' במזמור (ג, ו), והסדר של "חנון ורחום" נהפך בשביל האלף-בית של המזמור. בשני המקומות חסרה מידת 'ואמת', כי הדגש בשני המזמורים הוא תיאור מידת החסד דווקא.

39. ראו: מ' וייס, *מקראות ככונתם*, ירושלים, 1987, עמ' 251-214.

אַזְמְרָה לְאֱלֹהֵי בְעוֹדֵי (קמ"ו, ב) 40	אַזְמְרָה לְאֱלֹהֵי בְעוֹדֵי (ק"ד, לג)
הַדָּר כְּבוֹד הַדָּדָּ וְדַבְרֵי נִפְלְאוֹתָיִךְ אֲשִׁיחָה (קמ"ה, ה) 41	שִׁירוֹ לֹא זָמְרוּ לוֹ שִׁיחוּ בְּכָל נִפְלְאוֹתָיו (ק"ה, ב)
יִזְדַּחַהּ ה' כָּל מַעֲשֵׂיֶיךָ... לְהוֹדִיעַ לְבְנֵי הָאָדָם גְבוּרָתוֹ וְכְבוֹד הַדָּר מְלֻכוֹתוֹ (קמ"ה, י-יב)	וַיִּוְשִׁיעֵם לְמַעַן שְׁמוֹ לְהוֹדִיעַ אֶת גְּבוּרָתוֹ (ק"ו, ח) יִדְּוֹ לַה' חֲסָדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לְבְנֵי אָדָם (ק"ז, טו)

הקריאה "הללו יה" מופיעה לראשונה בסוף מזמור ק"ד, כי ההתבוננות בבריאה על פי דרכו של דוד (ק"ג, א) 42 מביאה את המשורר להתבונן גם בתולדות עם ישראל, 43 אך התקווה ליעוד העתידי של עם ישראל החוזר לארצו כוללת בתוכה גם תוכחה נסתרת בסוף הספר הרביעי (ק"ה-ק"ו). 44 הספר החמישי פותח בחזון הגדול של קיבוץ גלויות (ק"ז), ומשלב אחריו מיד זיכרונות וערכים של מלכות דוד (ק"ח-ק"י) ותיאור דרכו של הצדיק ההולך בדרכי ה' (ק"א-ק"ב), 45 כדי לעבור אחר כך ישירות לפרקי הלל המצרי, המתארים את צאת בני ישראל ממצרים עד בואם לשערי המקדש בירושלים (ק"ג-ק"ח).

לפי המקבילות הנ"ל, פסוקי דזמרא מהווים כעין המשך ויישום מעשי של אותו החזון בפרקי 'הללו יה', כפי שעולה מהניסוחים המקבילים בפתיחת פסוקי דזמרא עם החתימה של הלל המצרי:

סוף הלל המצרי (ק"ח, ח)	פתיחה של פסוקי דזמרא (קמ"ה, א-ב)
אֱלֹהֵי אֲתָהּ וְאוֹדֶךָ אֱלֹהֵי אֲרוֹמְמֶךָ	תְּהַלֵּלָהּ לְדָוִד אֲרוֹמְמֶךָ אֱלֹהֵי הַמֶּלֶךְ וְאֶבְרַכְךָ שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וְעַד. בְּכָל יוֹם אֶבְרַכְךָ וְאֶהְלֵלָהּ שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וְעַד

40. הניסוח במזמור ק"ד, לג הוא: "אשירה" על פי הקשרו שם (ק"א, א; ק"ה, ב), והפנמתו האישית של המשורר מופיעה שם כחתימת התיאור של מעשה בראשית; במזמורים קמ"ו-ק"ג, לעומת זאת הפנמה זו היא הפתיחה לכל היחידה כולה, ולכן המשורר משנה את הניסוח על פי הקשרם של 'פרקי הללו יה' – ללשון "אהללה"; ראו גם לעיל, ליד הערה 11.

41. הצמד של 'נפלאות' עם 'שיח' מופיע בספר תהילים רק בשני מקומות אלה ובמזמור ק"ט, כז: "דרך פקודיך הבינני ואשיחה בנפלאותיך", כי גם לימוד תורה הוא אפשרות לשוח בנפלאות ה'.

42. יש דמיון בין מזמורים ק"ג וק"ד. ראו: ע' חכם (לעיל, הערה 33); הוספלד וצנגר (לעיל, הערה 4).

43. בדומה המשורר במזמור ק"ד מתאר את נפלאות הבריאה וחותר בבקשה לתיקון חברתי של העולם: "יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללו יה" (ק"ד, לה); ראו: וייס (לעיל, הערה 39), עמ' 244.

44. ראו: ק"ו, ו-ז, מג, ובפירושים של הוספלד וצנגר (לעיל, הערה 4) על המגמות השונות של שני המזמורים.

45. ראו: ' בזק, 'תהלים קיא-קיב, מזמורים תאומים – המבנה הצורני גיאומטרי והמשמעות', סיני צא, א-ב, תשמ"ב, עמ' א-טז; א' סמט, עיונים במזמורי תהילים, תל אביב תשל"ב, עמ'

השוואה זו מראה גם את הנימה החדשה בפסוקי דזמרא: התיאורים החגיגיים של הנהגת ה' הפלאית בעבר מאז יציאת מצרים עד הכניסה לארץ ישראל (ק"ג-ק"ח) מתורגמים בפסוקי דזמרא ליעוד הנבואי של נידחי ישראל השבים לציון. במציאות של שיבת ציון אין להתמקד רק בתיאורים ההיסטוריים החשובים של יציאת מצרים, כי בזמן הגאולה המתממשת עומדת על סדר היום הברכה והגשמת הייעוד המתבקשת "בכל יום" (קמ"ה, ב).⁴⁶ כבר על פי נבואת ירמיהו יש לדחות בזמן הגאולה את זיכרונות העבר של יציאת מצרים על ידי החזון הנבואי המתגשם: "לכן הנה ימים באים נאם ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים. כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם" (ירמיהו כ"ג, ז-ח).⁴⁷

לאחר ההגעה עד לשערי המקדש בירושלים (ק"ח), המשורר מתחבר לקדושה ולמקדש בשתי דרכים (מקבילות): התחברות לתורה (ק"ט) ועלייה לירושלים לאורך שירי המעלות (ק"כ-ק"ד). בעקבות כך עם ישראל זוכה לשבת בטח בארצו וחוזר על דברי ההלל וההודאה לה' על חסדו לעם ישראל (קל"ה-קל"ו).⁴⁸

תודעה היסטורית זו של עם ישראל בעבר. עומדת בניגוד גמור למציאות הקשה של חורבן הבית וגלות בבל בהווה (קל"ז), אך ניתן להשתקם ולהתחזק בתפוצות

46. לעניות דעתי כבר חז"ל הבחינו בהבדל חשוב זה בין פרקי הלל המצרי ובין פסוקי דזמרא: "אמר רבי יוסי: יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. איני? והאמר מר: הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף? כי קאמרינן בפסוקי דזמרא". קריאת "הלל בכל יום" לפי רבי יוסי מבוססת ממש על לשון הפסוק בפתיחת כל היחידה: "בכל יום אברכך ואהללה שמך לעולם ועד" (קמ"ה, ב). ראו דבריו הקולעים של בעל **משך חכמה** (על ויקרא כ"ו, ד): "והנסים הוא רק להעיר לבות בני אדם על מפעלות הבורא ב"ה בטבע, כי היא ידו והשגחתו הטהורה. לכן 'הקורא הלל בכל יום' – שמורה שראוי להודות רק להנך פעולות של דרך נס, אבל מפעלות הטבע אין צריכים להיוצר אחרי שבראן – 'הרי זה מחרף ומגדף'; אבל 'כל האומר תהלה לדוד בכל יום' – שזה מדבר על מפעלות סדור הטבעי אשר בכל יום, כמבואר – 'מובטח שהוא בן העולם הבא' (ברכות ד ע"ב)".

47. ראו גם ברכות יב ע"ב: "לא שתעקר יציאת מצרים ממקומה, אלא שתהא שעבוד מלכות עיקר, ויציאת מצרים טפל לה". ייתכן שעל פי הקשר המיוחד של זיכרון יציאת מצרים בעבר (ק"ה-ק"ז) והגאולה בעתיד (קמ"ה-ק"נ), ניתן להבין מדוע מסדרי הסיפור הכניסו את תחילת מזמור ק"ה (דהיינו את המקבילה ההיסטורית של סיפור דוד המלך בדה"א ט"ז, ח וכו') ליחידה של פסוקי דזמרא בתפילת שחרית: סיפור יציאת מצרים על פי מזמורי 'הללו יה' (ק"ה-ק"ז) מהווה מבוא (טפל) לקראת אמירת "תהלה לדוד" עם פרקי 'הללו יה' של פסוקי דזמרא.

48. קיימים הן מקבילות הן הבדלים חשובים בין הלל המצרי (ק"ג-ק"ח) ובין הלל הגדול (קל"ה-קל"ו): פרקי ההלל (ק"ג-ק"ז) מתארים את יציאת בני ישראל ממצרים, אך מזמור קל"ה מהלל את שיבת עם ישראל בארצו; פרק ההודאה (ק"ח) מתאר את הצלת המשורר עד ביאתו לשערי המקדש; מזמור קל"ו מהלל בהתלהבות רבה את חסדי ה' לאורך תקופה ארוכה של בריאת העולם, יציאת מצרים, הליכה במדבר ונחלת ארץ ישראל.

לקראת שיבת ציון על פי רוחו של דוד המלך. לשם כך האוסף האחרון של מזמורי דוד (קל"ח-קמ"ה) מראה את דרכו של דוד להתחזק מחורבן לתקומה, ובסוף האוסף (קמ"ה) דוד אכן מזמין את החסידים ואת כל הברואים להלל אתו את ה'; שומעיו – וביניהם גם החסידים בני ציון – אכן מצטרפים אליו במסגרת שיבת עם ישראל לארצו (קמ"ו-ק"נ). פסוקי דזמרא מסתיימים, אם כן, לאחר סקירה היסטורית ארוכה, בקריאה להלל את ה' דווקא במציאות ההיסטורית הקיימת, אשר כוללת בתוכה גם את אומות העולם.⁴⁹

פסוקי דזמרא כהמשך של האוסף האחרון של מזמורי דוד (קל"ח-קמ"ד)

למרות החתימה בסוף הספר השני "כלו תפלות דוד בן ישי" (ע"ב, כ), מופיעים בהמשך ספר תהילים עוד שמונה עשר פרקים המיוחסים לדוד;⁵⁰ הופעתם של מזמורים אלה לאחר חתימת הספר השני ומיקומם לאורך שלושת הספרים הבאים של ספר תהילים אומרים דרשני.

המזמור "תהלה לדוד" (קמ"ה) מתפקד הן כסיום של האוסף האחרון של פרקי דוד (קל"ח-קמ"ה)⁵¹ הן כפתיחה של פרקי 'הללו יה' של פסוקי דזמרא, ובאמת הוא מחבר את שתי היחידות האלה הן מבחינה פורמלית הן מבחינה עניינית: שתי המילים של הכותרת "תהלה לדוד" אכן מקשרות מילולית את האוסף האחרון של דוד (קל"ח-קמ"ה) עם פרקי 'הללו יה' (קמ"ו-ק"נ).

ה. פרשנות הקשרית (קונטקסטואלית) בספר תהילים

הניתוח של ששת המזמורים קמ"ה-ק"נ מהווה דוגמה להבנת יחידה ספרותית אחידה בספר תהילים לאורך מספר מזמורים. בדרך אומנותית המשורר מפרט ומפתח את הנושא של סוף כל מזמור במזמור הבא, וכך נוצר רצף רעיוני אחיד לאורך כל היחידה. ישנה התפתחות עניינית עם מקבילות לשוניות, אשר מאחדות את היחידה למקשה ספרותית ורעיונית אחת.⁵² בספר תהילים כל מזמור אכן מהווה יחידה

49. ראו לעיל, הערה 46.

50. מזמורים פ"ו, ק"א, ק"ג, ק"ח-ק"י, קכ"ב, קכ"ד, קל"א, קל"ג, קל"ח-קמ"ה. מזמורי דוד מתפקדים כציר חשוב גם לאחר חתימת הספר השני (ע"ב, כ).

51. על המבנה והרצף של האוסף האחרון של פרקי דוד (קל"ח-קמ"ה) ראו בהרחבה: C. Buysch, *Der letzte Davidpsalter: Interpretation, Komposition und Funktion der Psalmengruppe*, Stuttgart 2009, pp. 138-145.

52. לאור הפרשנות 'הקשרית' מתבקש להתבונן בשאלת המחבר או העורך של ספר תהילים: ייתכן שהמזמורים נכתבו על ידי מחברים שונים (כפי שחז"ל מסבירים במסכת בבא בתרא יד ע"ב: "דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים"), ובהמשך הם צורפו וסודרו לפי אסוציאציות לשוניות בלבד. לעניות דעתי מסתבר, שהעריכה הסופית נעשתה מתוך מגמה ושיקולי עריכה

עצמאית, ולכן לכאורה לא מתעורר הצורך להסביר את סמיכות כל המזמורים באותה מידה כמו בספרי מקרא אחרים, שבהם יש רצף סיפורים או רצף חוקים לאורך מספר פרקים. מפרשי המקרא וחוקריו אכן התמקדו על פי רוב בנייתו ובאפיונו של כל מזמור כיחידה עצמאית,⁵³ וההתחשבות בסמיכות הפרקים הייתה מבחינתם חסרת משמעות להבנת הפרק,⁵⁴ ולכן מעטים הם פרשני המקרא שהתייחסו בפירושיהם לסמיכות הפרקים.⁵⁵ לאחרונה, מספר חוקרים התעניינו בשיקולי העריכה של המזמורים בספר תהילים.⁵⁶ גישה פרשנית זו המתמקדת בקריאה הקשרית של המזמורים (contextual interpretation), אינה מסתפקת רק בהצעת שיקולים פורמליים מעניינים לשיקולי העריכה של ספר תהילים, אלא מעשירה את עולם הפרשנות בכך שהיא מזהה לקחים פרשניים ותובנות חדשות, העולים דווקא מתוך התבוננות מעמיקה בסמיכות המזמורים. על ידי קריאה זו

ברורים, כדי להציג לקורא ספר שלם עם מבנה מסודר, המשדר מסרים נוספים – בבחינת "דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים בעלי אספות נתנו מרעה אחד" (קהלת י"ב, יא). כיוון שמטרת מאמר זה על פסוקי דזמרא היא להציג ולהסביר את הכתובים על פי כלים ספרותיים כפי שהם מונחים לפנינו, שאלת המחבר והעורך היא משנית, והכרת סמיכות הפרקים מוכיחה את האחדות הספרותית.

53. גישה זו שלטה במחקר שנים רבות מאז מחקרו הגדול של H. Gunkel, *Einleitungen in die*

Psalmen - die Gattungen der religiösen Lyrik Israels, Göttingen 1933.

54. יתרה מזאת, כיוון שהמחקר השתדל לחשוף את 'הגרעין ההיסטורי' של המקראות – סמיכות המזמורים פורשה על ידי חוקרים רבים כמעשה עריכה מאוחר חסר משמעות העלול לשיטתם אף 'להטעות' את הקורא.

55. ר' סעדיה גאון בפירושו לתהילים אכן מתייחס לעתים לרצף המזמורים. ראו: **תהילים עם תרגום ופירוש רס"ג**, מהד' י' קאפח, ירושלים תשכ"ו, עמ' מז-נ (אך ראב"ע בפירושו על פרק ג', א, ורד"ק בפירושו על ב', א חולקים עליו). גם רש"ר הירש מסביר בפירושו המקיף על ספר תהילים (גרמנית, פרנקפורט 1882; תרגום לעברית: **ספר תהילים עם פירוש מאת רבי שמשון רפאל הירש ז"ל**, ירושלים תשנ"ה), באופן כמעט עקיב את סמיכות הפרקים, כנראה מתוך גישתו הפרשנית הידועה להגן על שלמותה של תורת ישראל ובכך הציג במידה מסוימת פרשנות הקשרית בין פרקים סמוכים. רש"ר הירש לא הכיר מטבע הדברים כלים ספרותיים מודרניים כמו מקבילות לשוניות ומילים מנחות, ואין בפירושו התייחסות מקיפה, ביקורתית ושיטתית למבנה של כל ספר תהילים כיחידה ספרותית; על שיטת הפרשנות של רש"ר הירש עיינו: J. Jacobs, 'Rabbi Samson Raphael Hirsch as a Peshat commentator: literary aspects of his commentary on the Pentateuch', *Review of Rabbinic Judaism* 15,2, 2012, pp. 190-200. גם עמוס חכם בפירושו המקיף **דעת מקרא** מסביר רבות את סמיכותם של פרקים רבים, אך אין בפירושו התייחסות עקיבה ושיטתית למבנה כל ספר תהילים (ראו בהקדמה המפורטת שלו).

56. רבות למדתי ממחקריהם המאלפים בנידון ובמיוחד מהעבודות של הוספלד וצנגר (לעיל, הערה 4). חוקרים אלה טרחו להסביר את סמיכות המזמורים על פי כללי עריכה מחקריים בשילוב עם מסרים דתיים ומוסריים נוספים, אך הם הניחו לנו מקום להתגדר בו; בעבודה זו על פסוקי דזמרא מוצגים הסברים רבים שאינם מופיעים בעבודתם.

יתברר לקורא, שלא שיקולים אסוציאטיביים בלבד מקשרים בין מזמורים סמוכים.⁵⁷ גישה פרשנית מבורכת זו לא רק מפסיקה לרדוף כביכול אחרי 'הגרעין ההיסטורי' של המזמור (לעתים על חשבון עיון בתכנים ובמסרים של המזמור), אלא היא מגלה תובנות חדשות בקריאה צמודה של מזמורי תהילים בהקשרם הרחב. בשעה שפרופ' מאיר וייס טבע במחקריו את הפרשנות 'הכולית' לשיטת פירושו ההוליסטית לכל מזמור כיחידה ספרותית,⁵⁸ הרי הפרשנות ההקשרית מרחיבה את התפיסה ההוליסטית לשם הבנת מסרים העולים מתוך עיון בקובצי מזמורים ובספר תהילים כולו, בחינת השלם הגדול מסכום חלקיו.⁵⁹ כך למשל מתבקש לפי פשוטו של מקרא, אליבא דכולי עלמא, עיון משולב במזמורים התאומים ק"א-ק"ב כיחידה אחת⁶⁰ שבה מתוארות דרכי ה' (ק"א) בצמוד לתכונותיו של הצדיק ההולך בדרכיו (ק"ב). על ידי קריאה הקשרית של שני המזמורים יחדיו, מתחברות כביכול מידותיו של ה' "חנן ורחום ה'" (ק"א, ד) עם מידות הצדיק "חנן ורחום וצדיק" (ק"ב, ד) כהמחשה של דברי חז"ל "מה הוא חנן ורחום – אף אתה היה חנן ורחום".⁶¹ מאמר זה מציג על פי הפרשנות ההקשרית את יחידת פסוקי דזמרא והמזמורים מעשירים זה את זה. אם כי קיימת הסכנה, שניתוחו של המזמור הבודד משועבד לטובת התאמתו למסגרת קובץ המזמורים בדרך של דרשנות מרחיקת לכת, הרי עיון מעמיק ביחידה – ועל אחת כמה וכמה בספר תהילים כולו – מאפשר ומחייב לגלות לפי הפרשנות ההקשרית מסרים חדשים, העולים לפי כוונת המקרא דווקא מתוך קריאה 'אופקית' של המזמורים בהקשרם. המחקר המודרני אכן מגלה פנים חדשות בפרשנות מעמיקה וחשובה של ספר תהילים על פי כללים ספרותיים חדישים. רוב המחברים בתחום מחקרי זה הם לא יהודים, המחפשים משמעות מוסרית ודתית בשיקולי העריכה ובסמיכות הפרקים. בכך הם מוסיפים רבות על גישות המחקר מיסודו של הרמן גונקל ותלמידיו, אשר התמקדו בעיקר בסוגי המזמורים השונים והתעלמו משיקולי

57. כפי שהציע למשל מ"ד קאסוטו, 'סמיכות פרשיות וסידורן בספרי המקרא', **הכינוס העולמי למדעי היהדות – קיץ תש"ז**, ירושלים תשי"ב, עמ' 165-169 (פורסם שוב בספרו **ספרות מקראית וספרות כנענית** א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 201-200).

58. ראו במחקריו הנפלאים של מאיר וייס על מזמורי תהילים בספרו **אמונות ודעות במזמורי תהילים**, ירושלים תשס"א, ובמחקריו הנוספים.

59. מליצה תמציתית זו לתפיסת עולם הוליסטית מקורה בספרו של יאן סמאטס (J.C. Smuts, *Holism and evolution*, London 1927), וזכתה ליישום בתחומים רבים כולל בפסיכולוגיה (Gestalt psychology), ובתחומים אחרים רבים. אין כאן המקום לדון על התופעה המעניינת של יישום השיטה ההוליסטית בחקר הספרות ובפרשנות המקרא.

60. ראו מקורות המצוטטים לעיל, הערה 45.

61. ראו בדרשות חז"ל בשבת קלג ע"ב ובמקבילות; המזמורים התאומים ק"א-ק"ב מספקים לכלל זה של חז"ל הוכחה על פי פשוטו של מקרא.

עריכה בעלי משמעות ספרותית ומוסרית.⁶² בעקבות כך נוצרה התנגדות מסוימת אצל שלומי אמוני ישראל, ללמוד תובנות וגישות פרשניות חדשות בתורת ישראל מפירושיהם של חוקרים מודרניים שאינם בני ברית – עם זאת אני סבור כי הבנתנו את מזמורי תהילים תוכל להתעשר באופן משמעותי לפי המחקר של הפרשנות ההקשרית.⁶³

כבר במדרש תהילים ובמאמרי חז"ל יש התייחסות מפורשת ומעמיקה לסמיכות המזמורים.⁶⁴ חז"ל גם זיהו יחידות ספרותיות של מזמורים שחלקם מצאו את מקומם בסידור התפילה דווקא כאוספים שלמים של מזמורי תהילים (כדוגמת פרקי הלל ופסוקי דזמרא).⁶⁵ מתבקש אם כן להתבונן במזמורי תהילים על פי הפרשנות ההקשרית, הן על פי המחקר החדש הן על פי מדרשי חז"ל – בבחינת חדשים עם ישנים.⁶⁶ הניתוח הנזכר לעיל של המזמורים קמ"ה-ק"נ מסביר על פי הפרשנות ההקשרית מדוע חז"ל זיהו את ששת המזמורים לפי פשוטו של מקרא ובחרו אותם לאמירת פסוקי דזמרא בכל יום.⁶⁷

אני תפילה שמאמר זה יציג את הפרשנות ההקשרית כגישה חשובה להבנת ספר תהילים, ויעודד עיונים נוספים ביחידות ספרותיות רבות בספר גם על פי התבוננות במזמורים הסמוכים.⁶⁸ לאחר תובנות חדשות בהבנת אוספים רבים לאורך ספר תהילים ניתן יהיה לזהות מסרים חשובים ותובנות חדשות של נעים זמירות ישראל במבנה ובמשמעות של הספר כולו כיחידה ספרותית אחידה.⁶⁹

62. סקירות על תולדות והתפתחות המחקר של ספר תהילים בספרות, ראו לעיל, הערה 4.
63. "אם יאמר לך אדם יש חכמה בגוים – תאמין... יש תורה בגוים – אל תאמין" (מדרש איכה פרשה ב); "אמר רבי יוחנן: כל האומר דבר חכמה, אפילו באומות העולם – נקרא חכם" (מגילה טז ע"א), ואכמ"ל.
64. ראו למשל במדרש תהילים על מזמורים קמ"ה-ק"נ, שבו סמיכות המזמורים והרצף שלהם נדרשים בדרך האופיינית למדרשי חז"ל, וחלק ניכר של הדרשות משובץ בניתוח לעיל.
65. ראו באתר www.tefilah.org על היחידות של קבלת שבת (צ"ה-ק'), על המזמורים התאומים קי"א-קי"ב (במדור על שבת), על מזמורי הלל המצרי (קי"ג-קי"ח) ועל הלל הגדול (קל"ה-קל"ה; במדור על החגים), ועל שירי המעלות (ק"כ-קל"ד).
66. על פי לשון חז"ל במשנה יומא פ"ב מ"ד; תמיד פ"ה מ"ב.
67. ראו לעיל, הערה 3.
68. כך גם הסמיכות למזמורי דוד הקודמים (קל"ח-קמ"ה) עם החפיפה של מזמור קמ"ה הן כסוף אוסף מזמורי דוד הן כתחילת פרקי 'הללו יה' (קמ"ו-ק"נ) דורשת דיון; כמו כן הרצף של כל הספר החמישי (ק"ז-ק"נ) כהמשכו של הספר הרביעי (צ"ק-ו) על פי הנאמר במאמר זה על פסוקי דזמרא בלבד דורש דיון נוסף, ועוד חזון למועד.
69. מטבע הדברים הסתכלות מקיפה על כל ספר תהילים דורשת תחילה עיון מעמיק בכל פרק בפני עצמו; ראו באתר www.tefilah.org ביחידה על מבנה ספר תהילים כיחידה ספרותית על פי הפרשנות ההקשרית.

נספח – ששת המזמורים כיחידה ספרותית אחת⁷⁰

לאורך מזמורים אלו מתקיים רצף רעיוני בעל מהלך רעיוני אחיד וכך הם נעשים ליחידה ספרותית אחת. הפרשנות ההקשרית מתבססת על קשרים ענייניים ולשוניים כאחד אשר משקפים את המהלכים הרעיוניים. הניסוחים המשותפים יוצרים רצף רעיוני, ולעתים הם מופיעים במשמעויות שונות כדי לבטא בדרך אומנותית את ההתפתחות הרעיונית לאורך היחידה.

טבלה 1: "תהלה לדוד" (קמ"ה) כפתיחה למזמורים קמ"ו-ק"ג

ביטויים רבים ממזמור קמ"ה מופיעים במזמורים הבאים קמ"ו-ק"ג.

קמ"ה	קמ"ו	קמ"ז	קמ"ח	קמ"ט	ק"ג
(א) אָרוֹמֶקֶד אֶלוֹהֵי הַמֶּלֶךְ			(א) הַלְלוּהוּ בְּמִרוֹמִים (יד) וְגַרְם קָרוֹ לַעֲמוֹ	(ו) רוֹמְמוֹת אֵל בְּגִרוֹנִם	
(א) וְאַבְרָכָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד (כא) וַיְבָרֶךְ כָּל בֶּשֶׂר שֵׁם קִדְשׁוֹ		(יג) בָּרַךְ בְּנִיךָ בְּקִרְבְּךָ			
(א) וְאַבְרָכָה שְׁמֶךָ (ב) וְאַהֲלֵלָה שְׁמֶךָ (כא) וַיְבָרֶךְ כָּל בֶּשֶׂר שֵׁם קִדְשׁוֹ			(ה) הַלְלוּ אֶת שֵׁם ה' (יג) הַלְלוּ אֶת שֵׁם ה' כִּי נִשְׁגָּב שְׁמוֹ לְבַדּוֹ	(ג) הַלְלוּ שְׁמוֹ בְּמַחֹל	
(ב) וְאַהֲלֵלָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד	(ב) אֶהְלֵלָה ה' בְּחַיֵּי				
(א) וְאַבְרָכָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד (ב) וְאַהֲלֵלָה שְׁמֶךָ לְעוֹלָם וָעֶד (ד) דוֹר לְדוֹר יִשְׂבַח מִגִּישִׁיךָ (יג) מַלְכוּתְךָ מַלְכוּת כָּל עַלְמִים וּמִמְשַׁלְתְּךָ בְּכָל דוֹר וְדוֹר (כא) וַיְבָרֶךְ כָּל בֶּשֶׂר שֵׁם קִדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד	(ו) הַשְׁמֵר אֲמַת לְעוֹלָם (ז) מִלֶּךְ ה' לְעוֹלָם אֱלֹהֶיךָ צִיּוֹן לְדוֹר וָדוֹר הַלְלוּ יְהוָה		(ו) וַיְעֲמִידֶם לְעֵד לְעוֹלָם		

70. מקבילות ושרשרים רבים שובצו כבר לעיל בתיאור המהלך הרעיוני של היחידה הספרותית. דף מקורות צבעוני המסכם את הדיון במאמר זה מופיע באתר www.tefilah.org (ושם יש גם מצגת עם הרצאה). המקבילות עם תהילים קמ"ה מובאות שם בצד שמאל של הדף, והשרשור של המושגים לאורך המזמורים הסמוכים מובא במשבצות שביניהן. חלקן הגדול של מקבילות אלה כבר צוינו על ידי עמוס חכם (לעיל, הערה 33), אך הוא לא הסביר את תפקידן של החזרות ואת השינויים במשמעות המושגים, כפי שהמקבילות מתפרשות לפי הפרשנות ההקשרית (ראו הפניות בהערה 4 לעיל).

(ג) גָדוֹל ה' וּמְהַלֵּל מְאֹד וְלִגְדֻלְתּוֹ אֵין חֶקֶר וּגְדוּלְתֵךְ אֶסְפְּרָנָה		(ד) מוֹנֵה מִסְפָּר לְמוֹכְבִּים (ה) גָדוֹל אֲדוֹנֵינוּ וְרַב כַּח לְתַבּוּנָתוֹ אֵין מִסְפָּר	(ב) הַלְלוּהוּ כָרַב גָדְלוֹ
(ד) דוֹר לְדוֹר יִשְׁבַח מְעִשִׂיךְ		(יב) שִׁבְחֵי יְרוּשָׁלַם אֶת ה'	
(ד) דוֹר לְדוֹר יִשְׁבַח מְעִשִׂיךְ (ט) וְרַחֲמֵי עַל כָּל מְעִשָׂיו (י) יוֹדוּךְ ה' כָּל מְעִשִׂיךְ (יז) וְחִסִּיד בְּכָל מְעִשָׂיו (יט) רְצוֹן יֵרְאוּ יַעֲשֶׂה	(ו) עֲשֵׂה שְׂמִים וְאַרְץ (ז) עֲשֵׂה מִשְׁפָּט לְעִשׂוּקִים	(ח) רוּחַ סְעָרָה עֲשֵׂה דְבָרוֹ (ז) לַעֲשׂוֹת נִקְמָה בְּגוֹיִם (ט) לַעֲשׂוֹת בְּהֵם מִשְׁפָּט כְּתוּב	
(ד) וּגְבוּרְתֵיךְ יִגִּידוּ (יא) וּגְבוּרְתֵךְ יְדַבְּרוּ (יב) לְהוֹדִיעַ לְבָנֵי הָאָדָם גְבוּרְתֵינוּ		(י) לֹא בְּגְבוּרַת הַסּוֹס יִחְפָּץ	(ב) הַלְלוּהוּ בְּגְבוּרְתֵינוּ
(ד) וּגְבוּרְתֵיךְ יִגִּידוּ		(יט) מְגִיד דְבָרוֹ [דְּבָרָיו קְרִי] לַיעֲקֹב	
(ה) הַדָּר כְּבוֹד הוֹדֵךְ (יא) כְּבוֹד מַלְכוּתֵךְ יֵאמְרוּ (יב) וּכְבוֹד הַדָּר מַלְכוּתוֹ			(ה) יַעֲלוּ חִסִּידִים בְּכָבוֹד (ח) לְאָסֵר מַלְכֵיהֶם בְּזָקִים וְנִקְבְּדֵיהֶם בְּכַבְלֵי בְרָזֶל (ט) הַדָּר הוּא לְכָל חִסִּידָיו
(ה) וְדַבְּרֵי נִפְלְאוֹתֶיךָ אֲשִׁיחָה (יא) וּגְבוּרְתֵךְ יְדַבְּרוּ (כא) תִּהְיֶה ה' יְדַבֵּר פִּי		(טו) יְרוּץ דְּבָרוֹ (יח) יִשְׁלַח דְּבָרוֹ (יט) מְגִיד דְבָרוֹ [דְּבָרָיו קְרִי] לַיעֲקֹב	(ח) רוּחַ סְעָרָה עֲשֵׂה דְבָרוֹ
(ו) וְעִזּוֹ נוֹרְאֵתֶיךָ יֵאמְרוּ			(א) הַלְלוּהוּ בְּרִקִיעַ עִזּוֹ
(ו) וְעִזּוֹ נוֹרְאֵתֶיךָ יֵאמְרוּ (יא) כְּבוֹד מַלְכוּתֵךְ יֵאמְרוּ		(טו) הַשְׁלַח אִמְרָתוֹ אֶרֶץ	
(ז) זָכַר רַב טוֹבֵךְ (ט) טוֹב ה' לְכָל		(א) כִּי טוֹב זְמַרְהָ אֱלֹהֵינוּ	
(ז) וְצִדְקָתֵךְ יִרְגְּנוּ (יז) צִדִּיק ה' בְּכָל דְרָכָיו (יח) לְכָל אֲשֶׁר יִקְרָאָהוּ בְּאֵמֶת (כ) שׁוֹמֵר ה' אֶת כָּל אֲהַבָיו	(ו) הַשְׁמַר אֵמֶת לְעוֹלָם (ח) ה' אֲהַב צִדִּיקִים		
(ז) וְצִדְקָתֵךְ יִרְגְּנוּ			(ה) יִרְגְּנוּ עַל מִשְׁכְּבוֹתָם
(י) יוֹדוּךְ ה' כָּל מְעִשִׂיךְ		(ז) עָנּוּ לָהּ בְּתוֹחָה	

הקלו אל בקדשו הלוהו בקיע עזו	שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים	הקלו את ה' מן השמים הלוהו במרומים	כי טוב זמרה אלהינו כי נעים נאנוה תהלה	הקלי נפשי את ה'	(ב) בכל יום אברך ואתה שמו
הלוהו (9x); (ו) כל הנשמה תהלה	(ג) הקלו שמו במקחול בתף וכנור זמרו לו (ט) לעשות בהם משפט כתוב הדר הוא לכל חסידיו	הלוהו (5x); הקלו (2x); (יד) וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרבו	(יב) הקלי אלהינו ציון	(ב) אתה ה' בחיי	(ג) גדול ה' ומקל מאד
(ו) הקלו	(ט) הקלו	(ד) הקלו	(כ) הקלו	(י) הקלו	(כא) תהלת ה' ידבר פי

פרק קמ"ה הנו "תהלה לדוד" האישית שלו (א), אשר מסתיימת בשיתוף כל הבריא, ולכן בסוף היא תהילת ה' של כל בשר; בעקבות כך גם הפרקים קמ"ו-ק"נ פותחים וחותרים במילים "הללו יה", ובפסוק הראשון של כל פרק מופיע השורש הל"ל.

שורש מ"ך

ק"ג	קמ"ט	קמ"ח	קמ"ז	קמ"ו	קמ"ה
(ג) הלוהו בתקע שופר (ה) הלוהו בצלצלי שמע הלוהו בצלצלי תרועה ⁷¹	(ב) ישמח ישראל בעשיו בני ציון יגילו במלכם (ח) לאסר מלכיהם בזקים ונקבדיהם בכבלי ברזל	(יא) מלכי ארץ וכל לאמים שרים וכל שפטי ארץ		(י) מקלך ה' לעולם אלהינו ציון לדר ודר הלו יה	(א) ארומק אלוהי המקל (יא) קבוד מלכותך יאמרו (יב) וקבוד הדר מלכותך (יג) מלכותך מלכות כל עלמים

מלכות ה' היא עיקר עניינם של פרקים אלו: דוד מביע את תפילתו שכשם שהוא קיבל עליו את מלכות ה' – כך יקבלו אותה כל הברואים (קמ"ה). דבר זה נעשה בשלבים: בשלב הראשון רק בני ציון מקבלים אותה (קמ"ו-קמ"ז); לאחר מכן, כשגם בשמים מהללים את ה', מוצג החזון שגם בארץ יהללו את ה' ויקבלו עליהם את מלכות ה' (קמ"ח); ובהמשך חזון זה מתגשם בעזרת החסידים (קמ"ט), כדי שבסופו של התהליך כל הבריא תקבל עליה בחגיגות של מקדש ה' את מלכות ה' (ק"נ).

שורש שפ"ט

ק"ג	קמ"ט	קמ"ח	קמ"ז	קמ"ו	קמ"ה
	(ט) לעשות בהם משפט כתוב הדר הוא לכל חסידיו הלו יה	(יא) מלכי ארץ וכל לאמים שרים וכל שפטי ארץ	(יט) מגיד דברו [דבריו קרי] ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל (כ) לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום הלו יה	(ז) עשה משפט לעשוקים נתן לחם לרעבים ה' מתיר אסורים	

ערכי המשפט הם היבט חשוב ביותר של המלכות: ה' עושה משפט לעשוקים (קמ"ו), ומצווה כביכול את עם ישראל לנהוג באופן דומה (קמ"ז). שאר האומות יחד עם "כל שפטי ארץ" מצטרפים לתהלת ה' (קמ"ח),⁷² כי ה' עושה בהם משפט, כדי שיקבלו עליהם את מלכות ה' (קמ"ט).

71. אמנם השורש מ"ך לא מופיע במזמור ק"ג, אך התיאורים של תהילת ה' בפי כל הנשמה עם קול שופר ותרועה הם הביטוי המושלם של מלכות ה'.
72. ראו לעיל בהסבר מזמור קמ"ח.

שורש חס"ד

ק"נ	קמ"ט	קמ"ח	קמ"ז	קמ"ו	קמ"ה
	(א) תהלתו בקהל חסידים (ה) יעלזו חסידים בקבוד (ט) הדר הוא לכל חסידיו	(יד) ויָרֵם קֶרֶן לְעָמוֹ תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרבו הללו יה	(יא) רוצה ה' את יראיו את המיחלים לחסדו		(ח) אָרְךָ אַפִּים וְגָדַל חֶסֶד (י) וְחֲסִידָיו יְבָרְכֻכָּה (יז) צַדִּיק ה' בְּכָל דְרָכָיו וחסיד בכל מעשיו

המושג חסד ככינוי לה' ולחסידיו מתפתח לאורך הפרקים: ה' מתואר בלשון "וגדל חסד... וחסיד בכל מעשיו" (קמ"ה, ח, יז), ובעקבות כך "כל מעשיך וחסידך יברוכה" (קמ"ה, י). ה' רוצה "את המיחלים לחסדו" (קמ"ז, א); הרמת קרן ישראל מהווה כבוד ו"תהלה לכל חסידיו" (קמ"ח, יד), ולכן הם מהללים את ה' "בקהל חסידים" (קמ"ט, א), שמחים בה' ועושים משפט לה' עלי אדמות (קמ"ט, ה, ט).

יעקב-ישראל

ק"נ	קמ"ט	קמ"ח	קמ"ז	קמ"ו	קמ"ה
	(ב) יִשְׂמַח יִשְׂרָאֵל בְּעִשְׂיוֹ	(יד) ויָרֵם קֶרֶן לְעָמוֹ תהלה לכל חסידיו לבני ישׂראל עם קרבו הללו יה	(ב) בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם ה' נדחי ישׂראל יכנס. (יט) מְגִיד דְבָרוֹ וְדַבְרָיו קרי' ליעקב חקיו וּמִשְׁפָּטָיו לְיִשְׂרָאֵל	(ה) אֲשֶׁרֵי שָׂאֵל יעקב בְּעִזְרוֹ	

"יעקב" מתאר את העם הסובל בניגוד ל"ישראל" המתאר את הצלחתו.⁷³ לאחר תיאור הצרות בגלות (קמ"ו), נידחי ישראל שמחים בשיבת ציון (קמ"ז), ומחזירים כביכול עטרה ליושנה על ידי קיום התורה (קמ"ז, יט, סיפא); הרמת קרן העם ושמחתם בה' היא ביטוי לשמחת ישראל וייעודם בארצם. כתיאורים אוניברסליים מזמורים קמ"ה וק"נ אינם מזכירים כלל את עם ישראל.

73. כך עולה, למשל, מסיפורי ספר בראשית (כ"ז, לו; ל"ב, כט), ואכמ"ל.